

SANTRAUKA. Straipsnio autorė analizuoja Algimanto Mackaus (1932–1964) kūrybą ir asmenybę kaip kultūrinio herojaus raiškos formas. Mackų galima laikyti lietuvių poezijos revoliucionieriumi, kuris, naudodamasis lietuvių poetinės tradicijos resursais, visų pirma folkloro stilistika ir krikščioniška vaizdinija, abi jas dekonstruoja ir sukuria transnacionalinę poeziją, atliepiančią egzistencinius XX amžiaus žmogaus rūpesčius. Kaip poetas, jis užklausia ir lietuvių kalbą, ir kalbą apskritai; jo neornamentuotos, deformuotos kalbos koncepciją galima laikyti netiesioginiu atsaku į Theodoro W. Adorno klausimą, ar rašyti poeziją po Aušvico nėra barbariška. Kaip asmenybė Mackus, atrodo, buvo užėmęs visiškai kitokią poziciją: ne protesto, o įsipareigojimo išeivijos bendruomenei. Kone visi amžininkai fiksuoja ir visiškai nepoetišką jo kasdienį elgesį. Tačiau avangardistinę lietuvių kalbos dekonstrukciją, „netvarkingą“ teksto struktūrą ir Mackaus tradicinę elgseną bei išskirtinai konservatyvią išvaizdą sieja bendros intensyvumo, eksceso reikšmės – pirmu atveju laužant nusistovėjusias normas, antru – išskirtinai pavyzdinčiai jas išpildant. Šios abi intensyvumu grįstos laikysenos ir sukūrė Mackų kaip kultūrinį herojų, suformavo unikalią gyvenimo stiliaus kaip etinės konfigūracijos versiją. Straipsnyje aptariama tikrai šios konfigūracijos susiformavimo sąlygos, teoriniai rėmai, tinkami jai analizuoti, o išsami reiškinio analizė galėtų būti realizuota monografijoje apie Algimantą Mackų.

RAKTAŽODŽIAI: Algimantas Mackus, kultūrinis herojus, poetinė tradicija, literatūrinė biografija.

IVADINĖS PASTABOS

Kultūrinis herojus paprastai atlieka vieną iš dviejų funkcijų – arba konstruoja bendruomenės kultūrinę tapatybę iš jau esamų kultūrinių resursų, sustiprindamas tai, kas tradiciškai laikoma visuomenę ar bendruomenę jungiančiomis vertybėmis, arba sukuria naujas vertybines paradigmas bei kultūrinio elgesio modelius (šio herojaus provaizdžiu dažnai laikomas Prometėjas). Kultūriniai herojai gali veikti kaip švyturiai, revoliucine veikla ar estetika atveriantys naujus tikrovės pavidalus, supurtantys suvokimo stereotipus (taip Charles Baudelaire to paties pavadinimu eilėraštyje pristato savo mėgstamiausius dailininkus ir kompozitorius Carlą Marią

von Weberi¹), arba kaip svarbiausias, archetipines, bendruomenės savybes įkūnijantys šviesuoliai.

Pastarasis veikimo modelis ir pirmoji kultūrinio herojaus funkcija Lietuvos kultūroje bei nacionalinėje savimonėje vis dar dominuoja. Ryškiausia jo reprezentacija, be abejonės, būtų Justinas Marcinkevičius. Anot Rimanto Kmitos, analizavusio šio poeto kultūrinę laikyseną, „Marcinkevičiaus kultūrinė programa yra hierarchizuota, turi centrą; jo herojai nukreipti į pagrindinį tikslą – Lietuvos kūrimą ir puoselėjimą“. Vadinamąsias tradicines vertybes (meilę moteriai, motinai, tėvynei) teigianti, gyvenimą šlovinanti ir žemdirbišką pasaulėjautą reprezentuojanti kūryba atitiko didelės dalies skaitytojų lūkesčius sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje, o „[i]dealą orientuota ir praktines komplikacijas nustumianti laikysena negalėjo būti publikos neatpažinta kaip sava“².

Kiek sudėtingiau yra su antrojo, švyturiškojo, tipo kultūriniais herojais. Jie plačiau visuomenei dažniausiai mažiau žinomi ir mažiau priimtini, o daliai visuomenės ir visai nepriimtini kaip tik dėl to, kad sukelia vertybinius ir estetinius perversmus, kelia nepatogius klausimus ir dažnai išmuša iš po kojų įprastas bei saugias tapatybės orientacijas. Poetas Algimantas Mackus, kaip daugelis literatūros kritikų ir kultūros tyrinėtojų pripažįsta, yra būtent toks herojus. Jis sudrebina ir išklibina visa tai, kas Marcinkevičiui ar Kaziui Bradūnui³ yra poetikos ir pasaulėjautos pamatas – harmoningą pasaulio patyrimą, žemdirbišką gyvenimo ciklą ir besąlygišką pasitikėjimą krikščionyste, kaip yra Bradūno atveju. Poezija, Mackaus teigimu, turi ne išsakyti ilgesį, apdainuoti ar konstruoti idealą, o reaguoti į egzistencinius iššūkius, kurių pagrindinis yra egzilis, ir reaguoti šiems iššūkiams išsakyti adekvačia poetine kalba⁴. Kitaip sakant, poetikos problema Mackui yra egzistencinio sąmoningumo problema, sąmoningumo, kuris, Vytauto Kavolio žodžiais, yra „specifikacija to, kas lieka visoms iliuzijoms išsiformavus“ (tiesa, Kavolis priduria: „Bet kas niekada neturėjo iliuzijų, neapčiuopia visų žmogiškojo sąmoningumo dimensijų“)⁵.

Tačiau yra ir kitas Mackus, visuomenės veikėjas, kuris smarkiai skyrėsi nuo

¹ Nuoroda į Baudelaire eilėraštį, žr.: Moser W. The Fabrication of “New Cultural Heroes”: The Case of Gregório de Matos. *Calliope: Journal of the Society for Renaissance and Baroque Hispanic Poetry*, 2013, t. 18, nr. 2, 219. Taip pat žr.: Bodleras Š. Švyturiai. In *Piktybės gėlės*. Iš prancūzų k. vertė S. Geda. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, 20–21.

² Kmita R. Justino Marcinkevičiaus herojus. *Colloquia*, 2012, nr. 28, 77.

³ Tarp Kazio Bradūno ir Algimanto Mackaus poezijos esama ne tik radikalaus pertrūkio, bet ir sudėtingesnių poetinių sankabų nei formalus kai kurių įvaizdžių panašumas, tačiau tai jau būtų atskiro tyrimo tema. Apie tai plačiau žr.: Satkauskytė D. Kazys Bradūnas tarp žemininkų ir nežemininkų. *Naujasis Židinyš-Aidai*, 2017, nr. 2, 11–14.

⁴ Apie kalbinę Mackaus poezijos savimonę plačiau žr.: Satkauskytė D. *Lietuvių poezijos kalbinė savimonė: raidos tendencijos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, 52–61.

⁵ Kavolis V. Nužemintųjų generacija. Egzilio pasaulėjautos eskizai. In Kavolis V. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994, 89.

Mackaus – avangardinio poeto. Šis neatitikimas tarp Mackaus poezijos implikuojamo kultūrinio herojaus ir viešos Mackaus kultūrinės laikysenos yra ne kartą minėtas amžininkų prisiminimuose, pabrėžiant, kad su vadinamąja *beat* karta, maištininkais ir kūryboje, ir gyvenime, lyginamas poetas nei įvaizdžiu, nei vieša kultūrine veikla niekuo jų nepriminė. „Aišku, ne poetas“, „joks poetas“, – ironiškai ir autoironiškai apibendrina Kostas Ostrauskas tokius Mackaus asmens bruožus kaip pedantiškumas, perdėtas dėmesys savo išvaizdai („Net briliantinas varva. Negi tai poetas?“)⁶. Ne poetas, kuris stereotipiškai laikomas egocentriška asmenybe, Mackus buvo ir kaip kultūros veikėjas: darbštus, sąžiningas ir preciziškas, puikus organizatorius, visiškai įsipareigojęs išeivijos bendruomenei ir atsidavęs jos veiklai. „Bene ryškiausiai šios dorybės pasireiškė dirbujantis „Margutyje“ – redaguojant žurnalą ir ruošiant bei vedant radijo programą“, – apibendrina Ostrauskas⁷.

Straipsnyje bus bandoma iš naujo įvertinti dviejų kultūrinio herojaus profilių derinį ir paklausti, kokią kultūrinio herojaus veikseną šis derinys implikuoja.

Kitas straipsnio tikslas, susijęs su pirmuoju, būtų iš naujo peržvelgti Mackaus kaip avangardinio lietuvių poezijos, sąmoningumo revoliucionieriaus vaidmenį. Jį pirmiausia ir aptarsime.

TRADICIJOS KULMINACIJA, POETINĖS KALBOS REVOLIUCIJA IR BIOGRAFIJA KAIP JOS ĮTVIRTINIMAS

Mackaus – poezijos revoliucionieriaus, naujos sąmoningumo paradigmos steigėjo vaidmenį pradėjo kurti ir įtvirtinti Vytautas Kavolis studijoje *Nužemintųjų generacija* (1961–1964); ši studija, taip pat ir Algirdo Juliaus Greimo straipsnis „Algimantas Mackus, arba namų ieškotojas“ (1963), kuriame Mackus paskelbiamas tarptautinio lygio poetu, darė didelę įtaką Mackaus vertinimams jau nepriklausomoje Lietuvoje, ypač XX amžiaus paskutiniame dešimtmetyje, kai poetas tapo bendros lietuvių literatūros kanono dalimi. Tačiau verta prisiminti, kad abiejose Atlanto pusėse būta ir ne tokių entuziastingų Mackaus poezijos vertintojų, ir ne tik tarp tradicinės poetikos gerbėjų. Štai Ričardas Pakalniškis straipsnio autorei yra minėjęs, kad kalbos ardymas Mackaus poezijoje jam nepriimtinas. Delija Valiukėnaitė klausimą kėlė radikaliau: ar tai, ką vedami Kavolio, esame laikyti Mackaus poezijos stiprybe, nėra ir jos ribos. „Nors egzilė davė Mackui savitą, poetinį balsą, kuris atitinkamai atspindėjo ir tebeatspindi XX-tojo amžiaus luošumą – praradimą, vienišumą, neviltį – ji poetą nuo didesnių meninių pasiekimų ir

⁶ Ostrauskas K. Algimantas. In Mackus A. *Ir mirtis nebū nugalėta*. Sud. V. Gaslilūnas. Vilnius: Vaga, 1994, 657.

⁷ *Ibid.*, 658.

sulaikė“, – taip Valiukėnaitė pradeda straipsnį „Dievas, mirtis ir egzilė Algimanto Mackaus poezijoje“⁸. Jai atrodo, kad Mackaus poezijos tematika per siaura (vaiškystės, namų, gimtojo krašto, tikėjimo praradimas), neornamentacijai angažuota poezija naudojasi ornamentiniu liaudiškumu ir trafaretiškais įvaizdžiais, ir net stipriausiuose poezijos rinkiniuose jis prasilenkia su savo meto Vakarų poezijos kryptimis. Mackaus eilėraštis per mažai daiktiškas, o poezijos vaizdinė plotmė – nepakankamai tiršta; taigi poezijos struktūros požiūriu jo negalima laikyti nei siurrealistu⁹, nei *beat* poetikos sekėju (tos poezijos kryptys, Valiukėnaitės teigimu, diktavo madas Vakarų literatūroje po Antrojo pasaulinio karo). „Galima sakyti, kad Mackus atsidūrė tarptautinėje poezijos arenoje, bet dar ne pačiam tos arenos centre“, – apibendrina literatūros kritikė¹⁰. Po daugiau nei trisdešimt penkerių metų panašų klausimą LRT radijo laidoje „Literatūros akiračiai“ šio straipsnio autorei provokuodamas uždavė Rimantas Kmita: ar Algimantą Mackų tikrai šiandien galima laikyti lietuvių poezijos revoliucionieriumi, ar tokių beveik savo bendraamžių poetų kaip Vytautas Bložė arba kiek jaunesnių kaip Sigita Geda kontekste jo poezija neatrodo perdėm deklaratyvi, tiesmuka:¹¹ Kmitos klausimą, remiantis Valiukėnaitės išvada, galima reformuluoti ir taip: Mackaus poezija neabejotinai yra lietuvių poezijos centre, bet ar šiandien ji verta būti pačiame centre?

Beveik visuotinai sutariama, kad Mackaus poetinė vaizduotė, bent jau įvaizdžių, ar jei remsimės Algirdo Juliaus Greimo semiotine teorija, figūratyviame lygmenyje, remiasi labai tradiciniais ir gana ribotais šaltiniais – liaudies dainų poetika ir krikščioniška simbolika, tai yra daugeliu atveju tais pačiais resursais, kaip, pavyzdžiui, Justino Marcinkevičiaus, Kazio Bradūno ar apskritai valstietiška pasaulėjauta besiremianti lietuvių poezija. Anot Greimo, „[t]iems, kurie pasitenkina išraiškos planu, Algimantas Mackus – tai moderniška Brazdžionio ir Liudo Giros kombinacija“¹². Akivaizdu, kad Greimas tokį Mackaus vertinimą ironizuoja, mat žiūrint į atskirus įvaizdžius ir jų kilmę, pamirštama, kad, viena vertus, poetinis tekstas funkcionuoja kaip struktūrinė visuma, kita vertus, forma yra neatskiriama nuo turinio. Mackaus eilėraščio savitumas slypi ne atskiruose įvaizdžiuose, ir net ne jų tradicinių reikšmių inversijose ar antifrazėse, kaip teigia Greimas¹³; galima sutikti su Valiukėnaitė, kad ši antifrazeinė technika nesunkiai atpažįstama ir gali pasirodyti kiek deklaratyvi. Svarbiau, kad Mackus pirmasis lietuvių ir galbūt ne

⁸ Valiukėnaitė D. J. Dievas, mirtis ir egzilė Algimanto Mackaus poezijoje. *Metmenys*, 1981, nr. 41, 5.

⁹ Su siurrealizmu Mackaus poeziją siejo, pavyzdžiui, Vytautas A. Jonynas. Žr.: Jonynas V. A. Mackus ir jo kūryba. In Jonynas V. A. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, 226.

¹⁰ Valiukėnaitė D. J. Dievas, mirtis ir egzilė, 6.

¹¹ „Literatūros akiračiai“ (LRT radijas) laida, skirta Algimantui Mackui. Prieiga internete <<http://www.lrt.lt/mediateka/irasas/1013676225/literaturos-akiraciai-2017-10-01-16-05>>.

¹² Greimas A. J. Algimantas Mackus, arba namų ieškotojas. In Greimas A. J. *Iš arti ir iš toli*. Vilnius: Vaga, 1991, 124.

¹³ Antifrazę Greimas pagrįstai laiko Mackaus poezijos pagrindiniu stilistiniu savitumu. *Ibid.*

tik lietuvių poezijoje radikalčiai suveda kaktomušom teksto sintaksę ir semantiką („<...> jeigu aš būčiau indas kupinas peilio, sklidiną miegą“, eilėrašties „Melskimės, vasara artinas“ iš rinkinio *Neornamentuotos kalbos generacija ir augintiniai*¹⁴), ir šioje sankirtoje, o ne atskiruose įvaizdžiuose slypi simbolinės Mackaus poezijos galimybės. Tai nėra tiesiog avangardinis lingvistinis eksperimentas, kokių lietuvių poezijos istorijoje yra buvę ir iki tol, kad ir Juozo Tysliavos ar Prano Morkūno eilėraščiuose. Mackus taip pirmą kartą lietuvių literatūroje užklausia ir lietuvių kalbą, ir kalbą apskritai; kaip minėta, jam rūpi, kiek poetinė kalba yra tinkama pasikeitusiai egzistencinei situacijai, kurią ryškiausiai atskleidžia egzilis, išsakyti¹⁵. Tai galima būtų laikyti klausimu, priklausančiu tai pačiai paradigmai, kaip ir gerai žinomas Theodoro W. Adorno teiginys, performuluotas į klausimą: ar rašyti poeziją po Aušvico nėra barbariška? Neornamentuota, taigi „barbariška“ Mackaus poetinė kalba yra ir atsakymas: poezija po XX amžiaus istorinių išbandymų yra įmanoma¹⁶, bet tik tokia, kuri neteikia iliuzinės egzistencinės paguodos, kurios kalba žeidžia taip pat, kaip ir istorija.

Nesvarbu, kad poetikos požiūriu Mackus nėra nei tikras siurrealistas, nei tikras *beat* kartos sekėjas – Valiukėnaitės priekaištai poetui išduoda mažų literatūrų kompleksą eiti iš paskos didžiosioms, kartoti jų atradimus, bet ne juos inicijuoti. Svarbu tai, kad naudodamasis nacionalinės literatūros vaizdinija, kuri galėtų uždaryti ir daug ką uždaro nacionalinėje literatūroje (ryškiausias tokios uždarymo pavyzdys būtų vėlgi Justinas Marcinkevičius), Mackus vienas pirmųjų ima kurti transnacionalinę poeziją, visiškai atitinkančią XX amžiaus viduryje vyravusias kultūrinės epistemas. Mackaus poezija yra susirūpinusi pačia poetine kalba (taigi šiuo požiūriu priklauso vadinamojo lingvistinio posūkio epistemai), ji yra ir apie pačią poeziją – jos galimybę adekvačiai išsakyti XX amžiaus žmogaus, „istorijos triuškinamojo“, (Kavolis) situaciją. Parafrazuojant Greimą, šią situaciją Mackus ne aprašo, bet ją *realizuoja* stilistiškai ir struktūriškai¹⁷. Todėl naudodama tradicinius liaudies kultūros įvaizdžius Mackaus poezija visai nėra tradicinė, t. y. joje beveik nėra nieko, kas ją tiesiogiai sietų su valstietišku mentalitetu: tradiciniai įvaizdžiai transfigūruojami modernioje struktūroje ir įgyja naują, universaliai žmogišką prasmę. Viena iš tų prasmų yra paradoksali, tai susitikimas su beprasmybe. Greimo teigimu, poetinė beprasmybės refleksija įrašo jį į pasaulinį postegzistencialistinės literatūros kontekstą:

¹⁴ Mackus A. *Ir mirtis nebus nugalėta*, 107.

¹⁵ Verta prisiminti Iloną Gražytę-Maziliauskienę, teigusią, kad Mackus praplėtė egzilio sąvoką daugiau negu bet kuris lietuvis poetas prieš jį. Žr.: Gražytė-Maziliauskienė I. Algimantas Mackus. In Gražytė-Maziliauskienė I. *Idėjų inventorius*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, 231.

¹⁶ Straipsnyje „Kultūros kritika ir visuomenė“ Theodoro W. Adorno suformuluotas teiginys. Žr.: Adorno Th. W. *Cultural Criticism and Society*. In *Prisms*. London: Neville Spearman, 1967, 64.

¹⁷ Greimas A. J. Algimantas Mackus, arba namų ieškotojas, 124.

Į pasaulį it aklas šunelis išmestas egzistencialistas savo blogbūvį, savo baimę būti ir jų beprasmiškumą išgyvena statiniame plane. Algimantas Mackus mato toliau ir arčiau: jis pažįsta seną kaip žmonija ir naują kaip dabartinė minutė sunkumo būti žmogumi planą; jis sugrįžta į didįjį istorijos siaubą, į žmogaus susitikimą su mirtimi, į žmonijos susitikimą su Dievu. Mirtis viena duoda gyvenimui prasmę, verčia ieškoti prasmės. Kaip kovoti su mirtimi, kaip gražinti žmogui prarastą jo gyvenimo neprasmiškumą?¹⁸

Dėl Mackaus priskyrimo prie neprasmingumo literatūros paradigmos, kuri, Greimo teigimu, neigia žmogaus bei pasaulio prasmę, o tvirtina, kad „non-sensus yra savotiškas savotiškos prasmės teigimas“¹⁹, galima ir ginčytis. Tiksliau būtų teigti, kad Mackaus kūrybinė veikla (ir poezija, ir publicistika, ir literatūros kritika) žymi perėjimą iš egzistencialistinės į postegzistencialistinę paradigmą, mat jis, nors ir universalizuoja egzilį, neabejotinai yra angažuotas jo idėjai (beje, angažavimosi terminą Mackus neretai vartoja publicistikoje), kelia absurdo klausimą (yra parašęs straipsnį „Absurdas ir viltis“²⁰) ir kaip atsvarą būties absurdui siūlo žmogišką solidarumą, – Kavolis šiuo požiūriu lygino Mackų su Albert’u Camus²¹.

Tačiau ne taip svarbu, kurioje XX amžiaus poetinėje ar sąmoningumo paradigmoje rasime vietos Mackaus poezijai, – geri rašytojai dažniausiai ir priklauso kelioms jų iš karto. Daug svarbiau, kad poeto kūryba lietuvių patirtį universalizuoja egzilio, istorijos prievartos, skausmo ir mirties kategorijomis („Nieko lietuviško neatsisakydamas, jis neišdavė nieko žmogiško“²²). Tai daroma remiantis savo meto intelektualiniu kontekstu: Mackus ne tik prie jo taikosi (tai dažnai būdinga mažoms literatūroms), bet ir jame aktyviai dalyvauja²³. Mackus universalizuoja ir vieną iš lietuviškos poetinės tradicijos pagrindų – tautosaką²⁴. Tai neabejotinai kultūrinio herojaus gestas, nes, anot literatūros sociologės Pascale Casanovos, poezija daug labiau nei kiti literatūros žanrai yra išsisknijusi kalbos struktūroje bei nacionalinėje tradicijoje ir virsti transnacionalinės literatūros istorijos įvykiu jai labai sudėtinga²⁵. Tiesa, reikia pridurti, kad šis perėjimas nebuvo iki galo realizuotas praktinėje plotmėje – Mackus per mažai versta į užsienio kalbas ir per mažai reprezentuotas pasaulyje. Bet tai jau kita problema.

Žinoma, tai, kad Mackaus poezija peržengia lietuviškumo ribas ir teminiu, ir

¹⁸ *Ibid.*, 125.

¹⁹ *Ibid.*, 124.

²⁰ Mackus A. Absurdas ir viltis. In Mackus A. *Ir mirtis nebus nugalėta*, 448–453.

²¹ Kavolis V. Nužemintųjų generacija, 79.

²² *Ibid.*, 101.

²³ Straipsnyje atskirai neanalizuojama, koks vaidmuo Mackaus poetiniame pasaulyje tenka kitoms tautoms, kultūroms ir rasėms, nes šis aspektas jau ne kartą tyrinėtas, žr.: Kavolis V. *Ibid.*; Žilinskas R. Imagining Lithuanians, Reproducing Americans? Nationalism, Religion, Exile: Algimantas Mackus’s Poetry. *Lituanus*, 2003, t. 49, nr. 2. Prieiga internete <http://www.lituanus.org/2003/03_2_05.htm>.

²⁴ Kitoje Atlanto pusėje, sovietinėje Lietuvoje, tai labiausiai pavyks padaryti iš pirmo žvilgsnio visiškai kitokiam poetui Marcelijui Martinaičiui.

²⁵ Casanova P. *La république mondiale des lettres*. Paris: Seuil, 1999, 86.

poetikos požiūriu, nepanaikina klausimo, ar ji peržengia laiko ribas ir šiandien prabyla ne tik literatūrologams, gebantiems išvelgti ir įvertinti Mackaus įgyvendintą poetinę revoliuciją (o tai Kavolis laikė galutiniu meninės vertės išbandymu²⁶). Kitaip sakant, ar nėra taip, kad toji poezija atliko savo istorinį vaidmenį ir šiandien jos deklaracijos apie mirtį, egzilį ir nesutiktą Dievą skamba pernelyg pateitiškai? Ar toji poezija vaizdiniu požiūriu sofistikuotos lietuvių poezijos kontekste neatrodo pernelyg nuspėjama (tuo Mackų kaltino ir Valiukėnaitė)? Tie kausimai kyla ne tik dėl lietuvių poezijos raidos, kuri atgavus nepriklausomybę imta suvokti kaip vienas procesas (Mackaus poezija tikrai ne tokia daugiasluoksnė tiek poetinės vaizdinijos, tiek prasminiu požiūriu kaip Vytauto Bložės, Sigitos Gedos ir net Marcelijaus Martinaičio eilėraščiai, kuriuose taip pat einama lietuvių folkloro universalizavimo linkme). Jie kyla ir dėl to, kad po Berlyno sienos griūties ir technologinių revoliucijų pasikeitė ne tik erdvės ir laiko, bet ir egzilio samprata – ji, regis, neteko savo tragiškosios dimensijos, kurią taip aistringai bandė išreikšti Mackus („Aš ieškau tikrosios mūsų egzilės bent literatūroj“²⁷). Ar egzilis prarado intensyvumą, kurį liudija Mackaus poezija, ir virto tuo, ką jis laikė palengvinta jo versija – tiesiog emigracija? Kai kuriais atžvilgiais, žinoma, taip, ir net daugiau – emigracija, kaip susitaikymas su priverstiniu pasitraukimu iš tėvynės, virto laisvai pasirenkamam dalyku ar transformavosi į transmigraciją, kai bevietiškas pasirenkamas sąmoningai kaip išisaknijimo, prisirišimo priešingybė ir suvokiamas ne kaip varžantis, o kaip suteikiantis galimybes. Lietuvių literatūra šį pasikeitimą taip pat liudija²⁸. Tačiau egzilis Mackui reiškia ir ką kita. Viena vertus, šio poeto eilėraštis kalba apie žmogaus susidūrimą su akla istorijos prievarta, kurios dabartiniame pasaulyje netrūksta. Pabėgėlių krizės ir mūsų požiūris į galimus naujus kaimynus yra ir tiesmukas, ir tikslus pavyzdys, tad šiuo požiūriu kai kurie Mackaus eilėraščiai šiandien įgyja naują politinę ir etinę prasmę. Kita vertus, egzilis jam yra universali žmogiškosios egzistencijos metafora. Atsakydamas į *Metmenų* klausimus, Mackus teigė:

Pašaukimas egzilei, platesne prasme tariant, glūdi kiekviename rašto ir apskritai kūrybos žmoguje — šalia mirties traukos esama ir ne mažesnės egzilės traukos: jeigu jo neišstremia pašalinės jėgos, jis pats save išstremia ir gyvena nuolatinėj intensyvioj egzilėj. Kai jinai paantrinama žmogiškosios egzilės ir kai šis egzilės kvadratas sąmoningai nesuvokiamas, mirties trauka nustelbia įgimtąją gravitaciją į egzilę, ir toks rašytojas miršta

²⁶ Kavolis V. Meno sociologija. Socialiniai ir ekonominiai menų aspektai. *Baltos lankos*, 2007, nr. 27, 154.

²⁷ Mackus A. Iš užrašų apie egzilę. In Mackus A. *Ir mirtis nebus nugalėta*, 515.

²⁸ Tokio požiūrio pavyzdžiu galima būtų laikyti kad ir Gabijos Grušaitės romanus, visų pirma *Stasy Šaltoka* (2017), nors teigti, kad jame bevietiškas tik šlovinamas, nebūtų teisinga. Kitą svarbią šiuolaikinio emigracijos patyrimo metaforą pasiūlė Dalia Staponkutė esė rinkinyje *Iš dviejų renkuosi trečią* (2014) – ir pats pavadinimas, ir esė siūlo atsisakyti emigracijos ir išisaknijimo tėvynėje supriešinimo ir kalba apie buvimą tarp kaip apie įtemptą, bet kūrybiškai ir egzistenciškai vaisingą situaciją.

praicityje. Ir sunku nemirti praicityje tam, kuris neišaugo kosmopolitinėje tradicijoje, kuriam tautiškumą, beveik kaip vienintelę moraliai dorą žmogiško ir kūrybinio išsiskyrimo galimybę, kalte kalė į galvą nuo pat pradžios mokyklos suolo savo tautai patriotizmą, o kitoms įtarumą, kartais net neapykantą skiepijė vadovėliai. Kai ką egzilė išlaisvino iš neapykantos geto.²⁹

Ši citata galėtų būti interpretuojama kaip pagrindinių Mackaus poetinio pasaulio koordinačių kvintesencija, taip pat kūrybinės, etinės ir politinės pozicijos apibendrinimas. Mirtis šiame pasisakyme veikia kaip egzilio poveikio asmenybei metafora. Atsakymai publikuoti 1965 m., o rašyti, matyt, visai prieš mirtį 1964 m. – galutinę tikrovę, kuri paradoksaliai ir patetiškai surimavo poeziją, persmelktą mirties kaip didžiojo iššūkio („Apvalų kaip vanduo ir sūrų kaip druska / mirties sezoną gražinu į Dievą“, *Chapel B*, II³⁰), ir poeto gyvenimą. Į Mackaus žūtį galima žiūrėti kaip į poetinį įvykį (sunku net įsivaizduoti, ką jis galėjo parašyti po *Chapel B*, kurį paties Mackaus mirtis retrospektyviai paverčia performatyvia³¹ ištarne) ar kaip į likimo ironiją – anot Ilonos Gražytės-Maziliauskienės, „Mackus, kuris absoliučiai nekentė sentimentalumo, tapo jo auka“³². Kitaip sakant, mirtis įtvirtino Mackaus legendą paversdama jį romantinio tipo literatūrinės biografijos herojumi, tokiu, kurio poetinis žodis sutampa su gyvenimu³³. Tai dar vienas prieštaravimas, nes, kaip minėta, Mackaus poezijos herojus ir viešas poeto gyvenimas, užfiksuotas amžininkų, smarkiai skyrėsi.

KITAS AR TAS PATS ALGIMANTAS MACKUS?

Poetas avangardistas, intensyviai išgyvenantis egzilį, maištaujantis prieš jo simbolizuojamą egzistencinę beprasmybę ar neprasmybę, piktžodžiautojas, sąmoningai siekęs šokiruoti skaitytoją („Pasilieku teisę ir išdidžiai abejonei. Ir šiai teisei manifestuoti pasilieku teisę šokiruoti, nes toji teisė yra tūlo teisė gintis“³⁴). Aktyvus išėivijos visuomenės veikėjas, žodžio ir pareigos žmogus, net ir tais atvejais, kai duodavo valią kone vieninteliam, Kosto Ostrausko teigimu, romantiškojo poeto

²⁹ Mackus A. Rašytojas egzilyje. In Mackus A. *Ir mirtis nebus nugalėta*, 556.

³⁰ *Ibid.*, 149.

³¹ Garsioje J. L. Austino kalbos teorijoje performatyviu kalbos aktu laikomas toks pasakymas, kuris ne tik aprašo tikrovę, bet ir ją pakeičia. Žr.: Austin J. L. *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press, 1962, 4–11.

³² Gražytė-Maziliauskienė I. Algimantas Mackus, 223.

³³ Lotmanas J. Literatūrinė biografija kultūros istorijos kontekste. Iš rusų kalbos vertė V. Cibarauskė, *Colloquia*, 2014, t. 32, 149.

³⁴ Mackus A. Iš žodžio „Neornamentuotos kalbos generacijos ir augintinių“ vakare. In Mackus A. *Ir mirtis nebus nugalėta*, 326.

polinkiu³⁵; išoriškai panašesnis į dendį nei į avangardinio tipo poetą, kasdieniu elgesiu ir išvaizda ne mažiau nei kūryba maištaujančiu prieš socialines normas³⁶. Tapęs jaunosios poezijos kartos („augintinių“) simboliu, jis tai pačiai kartai atrodė truputį iš kito pasaulio – „jaunesniesiems, L. Mockūno žodžiais tariant, Mackus „atrodė žymiai vyresnis, nors amžiaus skirtumo kaip ir nebuvo“³⁷. Šis radikalus skirtumas, kaip minėta šio straipsnio pradžioje, ne vieno amžininko užfiksuotas ir aprašytas. Galima šį skirtumą traktuoti kaip netrukus paskelbsimos vadinamosios „autorius mirties“³⁸ koncepcijos nuojautą ir patvirtinimą, kad Mackus gyveno ne tik lietuviškos poetinės tradicijos, bet ir vakarietiško mąstymo paradigmu kontekste. Bet galima ir paklausti, ar tikrai šis asmenybės ir poezijos skirtumas yra toks radikalus. Pirmoji tuo netiesiogiai suabejoja Ilona Gražytė-Maziliauskienė, kuri randa bendrą biografijos ir poezijos bruožą – prieštarumą, vidines įtampas, būdingas ir Mackaus gyvenimui, ir kūrybai:

Jis buvo labai paprastas ir drauge kompliktuotas žmogus. *Tokia buvo ir jo poezija* [išskirta – D. S.]. Mackui buvo sunku išreikšti, ką jis jautė, žodžiais net ir tarp artimiausių žmonių. Bet jis ir prakalbas sakė, ir dirbo žurnalistu. Mackus matė egzilų bendruomenės silpnybes ir jas be galo jautriai išgyveno. Net toj bendruomenėj dirbo ir pirmininkavo vienai iš jos organizacijų. Individualistas, užsidaręs, dažnai niūrus, Mackus niekad neatsisakė padėti, kai bendruomenė ko nors jo prašė. Poetas, kuris taip dažnai apibūdinamas kaip „hermetiškas“, tapo visos generacijos balsu.³⁹

Dalykų, siejančių Mackaus gyvenimo ir poezijos tekstus, rastume ir daugiau. Pavyzdžiui, jis pripažino lietuvių poetinės tradicijos vertę ir ją aktyviai tęsė, bet taip pat maištavo prieš ją, buvo nepakantus išeivių bendruomenės konservatyvumui, ksenofobijai, geto mentalitetui, tiesiogiai ir netiesiogiai šiuos dalykus kritikavo, taip pat ir poezijoje, ir tuo pačiu metu aktyviai dirbo toje bendruomenėje. Folkloro struktūros jo poezijoje nustojo reprezentuoti valstietišką mentalitetą ir buvo panaudotos universalioms egzistencinėms problemoms išreikšti, o savo kasdieniu elgesiu, taip pat ir išvaizdos kontrastu, jis, anot Algirdo Tito Antanaičio, buvo visiškai „miesčionis“ ir net neturėjo lietuviams būdingos meilės gamtai (prie Mackaus „miestietiško dorybių“ Antanaitis priskiria ir pedantiškai tvarkingą aprangą⁴⁰). Kalbant Greimo semiotinės teorijos terminais, tai būtų tekstų paviršiaus figūros; jų sąsajos, nors ne visada reflektuojamos, bet gana akivaizdžios. Tačiau sąsajų ar

³⁵ „Net ir tie jo išgėrinėjimai buvo, galima sakyti, „su razumu“ – kažkaip lyg ir netrukė tinkamai funkcionuoti jo įsipareigojimams ir darbams.“ Žr.: Ostrauskas K. Algimantas, 656.

³⁶ Rašytojo avangardisto literatūrinė biografija yra dar intensyvesnis romantinio tipo biografijos, kurioje turi sutapti gyvenimo ir kūrybos tekstai, variantas.

³⁷ Antanaitis A. T. Algimantas Mackus. Biografijos ir būdo bruožai motinos ir draugų prisiminimuose. *Metmenys*, 1981, nr. 41, 73.

³⁸ Garsi Roland'o Barthes'o esė „Autorius mirtis“ pasirodė 1967 m.

³⁹ Gražytė-Maziliauskienė I. Algimantas Mackus, 223.

⁴⁰ Antanaitis A. T. Algimantas Mackus. Biografijos ir būdo bruožai, 71.

bendros semantinės ašies esama ir tais atvejais, kai vadinamosios paviršiaus figūros radikaliai skiriasi. Kas sieja tai, kas iš pirmo žvilgsnio atrodo priešingybės: avangardinę lietuvių kalbos dekonstrukciją, „netvarkingą“ teksto struktūrą (kuri, apie tai ne kartą rašyta, yra tiesiog kitokia struktūra) ir labai tvarkingą, konservatyvią Mackaus išvaizdą, kurią pabrėžia beveik visi prisiminimų autoriai? Abiem atvejais šios savybės reiškiasi labai intensyviai, kaip „ekscesas, kuriam įvykdyti reikia valios pastangų ir gebėjimo įveikti pasipriešinimą“, kaip Jurijus Lotmanas apibūdino vieną iš individualios elgsenos susiformavimo principų:

Kas gali vienyti tokius skirtingus elgsenos tipus, kaip, pavyzdžiui, viduramžišką, orientuotą į tobulą normos atlikimą ir, galima sakyti, ištirpimą joje, ir romantinį, siekiantį būti kiek įmanoma originalesniu bei atmesti visas normas? Vienija štai kas: abiem atvejais žmogus realizuoja ne esamam laikui ir sociumui būdingą rutininę, įprastą elgsenos normą, bet sunkiai įgyvendinamą ir neįprastą, „keistą“ kitiems ir iš jo paties reikalaujančią didžiausių pastangų. Tokiu būdu invariantine tampa tipologinė antitezė tarp „įprastos“ elgsenos, kurią žmogui primeta visiems privaloma norma, ir „neįprastos“, pažeidžiančios šią normą dėl kokios nors kitos laisvai pasirinktos normos (tada, kai renkamsi tarsi visai nenorminė elgsena, ji pasirodo besanti tokia norma, kurią funkcionuojantis kultūrinis kodas leidžia kaip išimtį).⁴¹

IŠVADOS, ARBA MONOGRAFIJOS APIE ALGIMANTĄ MACKŲ BELAUKIANT

Abi Mackaus elgsenos, poetinė ir gyvenimiškoji, buvo netipiškos, abi ėjo prieš srovę, jas jungė pasipriešinimo poetinėms ir gyvenimiškoms normoms, eksceso reikšmės. Vietomis šios elgsenos kryžiuosi, vietomis viena kitai prieštaravo, tačiau abi jos sukūrė Mackų kaip kultūrinį herojų, pasiūlė unikalią gyvenimo stiliaus ar gyvenimo formos kaip etinės konfigūracijos versiją⁴². Jo poezija traktuotina ne tik kaip poetinis tekstas, iš kurio tikimasi prasmų daugio (tai liudija Valiukėnaitės požiūris), bet ir kaip įvykis, pasipriešinimo egzistenciniam egziliui deklaracija. Tokia stipri deklaracija, kad, parafrazuojant Greimą, iš aktualijų poeto, iš bitniko padaro jį klasiku⁴³, iki šiol veikiančiu lietuvių poezija. Tiesa, veikia Mackaus „neornamentuota kalba“ paradoksaliai. Viena vertus, jo poezijos intonacijos, niršus protestas prieš mirtį, adekvačios poetinės kalbos šiam protestui paieškos atpažįstamos lietuvių poezijoje, pavyzdžiui, geriausiame Sigito Parulskio poezijos rinkinyje *Mirusiujų* („<...> laikas poezijai skirtas, laikas kalbėti nežodžiais / laikas pasverti lapus, laikas tylėti kapus / laikas girdėti vienatvę; ilgai, be patoso, bet godžiai

⁴¹ Lotmanas J. Literatūrinė biografija, 139.

⁴² Greimas A. J. Gražus gestas. *Baltos lankos*, 2010, nr. 33, 131.

⁴³ Greimas A. J. Algimantas Mackus, arba namų ieškotojas, 125.

/ laikas, kol mirusieji šviesą ir tamsą užpūs“, eil. „Tiriamas sugrįžimas“⁴⁴). Dar ryškesnis Mackaus pėdsakas yra Valdo Gedgaudo poezijoje, ypač priešmirtiniame poezijos rinkinyje *Stiprėjanti juoda* (2013), kuriame mirtis taip pat veikia kaip neatšaukiama realybė, – teminį, intertekstinį, intonacinį ir egzistencinį šių poetų dialogą yra pastebėjęs ne vienas literatūros kritikas⁴⁵. Kita vertus, „kiekvieno stambaus poeto impulsą galima panaudoti, tik stojus su juo į dialogą, pasiūlius jam antitezę“⁴⁶. Kitaip sakant, kultūrinio herojaus vertė sustiprėja atsiradus jo vertam priešininkui. Ar Mackus tokį priešininką lietuvių kultūroje turi, nėra lengva atsakyti; tam tikrą paraišką alternatyviai laikysenai, dalies skaitytojų pasipiktinimą, dalies – susižavėjimą keliantį santykį su visuomene, mirtimi ir pačia poezijos samprata įžiūrėčiau poezijos debutanto Mariaus Povilo Elijo Martynenko poezijoje⁴⁷. Nepanaši į Mackaus kūrybą nei intonaciškai, nei figūratyviai poezija siūlo visiškai kitokį neornamentuotos poetinės kalbos variantą, panardina mus į *kitaip* beiliuzi jaunąsios kartos pasaulį. Tačiau tų dviejų pasaulių lyginimas būtų atskira tema, galbūt kada nors įtraukta į monografiją apie Algimantą Mackų

Šį pasiūlymą galima laikyti provokacija. Tačiau verta prisiminti, kad Ilona Gražytė-Maziliauskienė 1992 metais rašė: „Apie Mackų kada nors bus parašyta biografija“⁴⁸. Biografijos iki šiol nėra, nėra ir monografijos, ir tai rimta lietuvių kultūros tyrimų spraga. Monografija apie Algimantą Mackų galėtų ir užpildyti šią spragą, ir atnaujinti žanrą, kurio tradicinė struktūra „gyvenimas ir kūryba“ nelabai vilioja dabartinių lietuvių literatūros tyrinėtojų, orientuotų į tarpdisciplinius, probleminius tyrimus. Mackaus „gyvenimas ir kūryba“ galėtų būti puikus tokių studijų objektas, o moderni monografija galėtų aprėpti kultūros psichologijos ar sociologijos problemas, komparatyvistinį tyrimą, kuris patikslintų Mackaus vietą pasaulio poezijos ar literatūros apskritai kontekste, emigracijos studijas ir sąmoningumo problematiką, poetinę archeologiją, kuri atskleistų, kaip Mackaus poezijoje susikryžiuoja buvusios ir būsios lietuvių poezijos bei poetikos tendencijos, ir, žinoma, archyvinis tyrimus. Ar atsiras kultūrinių herojų, pasiryžusių šiai avantiūrai, klausimas atviras.

⁴⁴ Parulskis S. *Mirusiujų*. Vilnius: Baltos lankos, 1994, 133.

⁴⁵ Apie tai plačiau žr.: Jakaitė D. (Ne)būčiai atviro egzistencinės patirtys Vaidoto Daunio ir Valdo Gedgaudo poezijoje. *Colloquia*, 2016, nr. 36, 70–92. Naujausios Mackaus poezijos rinktinės *Jo yra žemė* įvade Dalia Jakaitė Gedgaudą pristato kaip Mackaus „augintinį“. Žr.: Jakaitė D. Žmogus ir jo generacija. In Mackus A. *Jo yra žemė*. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2017, 5–14.

⁴⁶ Venclova. T. Lietuvių poezija abipus Atlanto. In Venclova T. *Pertrūkis tikrovėje*. Straipsniai apie literatūrą ir kultūrą. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, 139.

⁴⁷ Martynenko M. P. E. *Be penkių pasaulio pradžia*. Vilnius: Tyto alba, 2018.

⁴⁸ Gražytė-Maziliauskienė I. Algimantas Mackus, 223.

LITERATŪRA

- Adorno Th. W. *Prisms*. London: Neville Spearman, 1967.
- Antanaitis A. T. Algimantas Mackus. Biografijos ir būdo bruožai motinos ir draugų prisiminimuose. *Metmenys*, 1981, nr. 41, 47–74.
- Austin J. L. *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press, 1966.
- Bodleras Š. *Piktybės gėlės*. Iš prancūzų k. vertė S. Geda. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.
- Casanova P. *La république mondiale des lettres*. Paris: Seuil, 1999.
- Gražytė-Maziliauskienė I. Algimantas Mackus. In Gražytė-Maziliauskienė I. *Idejų inventorius*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, 223–237.
- Greimas A. J. Algimantas Mackus, arba namų ieškotojas. In Greimas A. J. *Iš arti ir iš toli*. Vilnius: Vaga, 1991, 121–127.
- Greimas A. J. Gražus gestas. *Baltos lankos*, 2010, nr. 33, 129–145.
- Jonynas V. A. Mackus ir jo kūryba. In Jonynas V. A. *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, 225–227.
- Kavolis V. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994.
- Kavolis V. Meno sociologija. Socialiniai ir ekonominiai menų aspektai. *Baltos lankos*, 2007, nr. 27, 152–196.
- Kmita R. Justino Marcinkevičiaus herojus. *Colloquia*, 2012, nr. 28, 75–98.
- Lotmanas J. Literatūrinė biografija kultūros istorijos kontekste. Iš rusų k. vertė V. Cibarauskė. *Colloquia*, 2014, t. 32, 137–153.
- Mackus A. *Ir mirtis nebus nugalėta*. Sud. V. Gasičiūnas. Vilnius: Vaga, 1994.
- Moser W. The Fabrication of “New Cultural Heroes”: the Case of Gregório de Matos. *Caliope: Journal of the Society for Renaissance and Baroque Hispanic Poetry*, 2013, t. 18, nr. 2, 219–244.
- Satkauskytė D. Kazys Bradūnas tarp žemininkų ir nežemininkų. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2017, nr. 2.
- Satkauskytė D. *Lietuvių poezijos kalbinė savimonė: raidos tendencijos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.
- Valiukėnaitė D. J. Dievas, mirtis ir egzilė Algimanto Mackaus poezijoje. *Metmenys*, 1981, nr. 41, 5–24.
- Žilinskas R. Imagining Lithuanians, Reproducing Americans? Nationalism, Religion, Exile: Algimantas Mackus’s Poetry. *Lituanus*, 2003, t. 49, nr. 2. Prieiga internete <http://www.lituanus.org/2003/03_2_05.htm>.

Dalia Satkauskytė

ALGIMANTAS MACKUS AS A CULTURAL HERO

SUMMARY. The author of this article analyzes the poetry, the cultural activities, and the personality of the Lithuanian émigré poet Algimantas Mackus (1932-1964) and comes to the conclusion that Mackus could be interpreted as a cultural hero who introduced new literary and existential values to Lithuanian society. Using the traditional resources of Lithuanian poetry, such as folklore structures and Christian images, he totally transforms them into a so-called unornamented language, gives an existential dimension to the notions of exile, and inscribes that poetry into existential and post-existential paradigms of Western literature. The author suggests that we can interpret Mackus’s poetry in unornamented language as an answer to Theodor W. Adorno’s statement that to write poetry after Auschwitz is barbaric.

Mackus’s contemporaries regard his personality, his everyday behavior, and his cultural activities in the Lithuanian émigré community as expressions of commitment, responsibility, and orderliness, and interpret these features as being in radical opposition to his avant-garde poetry. The author of the article questions this opposition by arguing that both his poetry and his personality have aspects of excess and intensity that connect different aspects of Mackus’s activities, and that these aspects make him an exceptional figure of Lithuanian culture. Mackus’s rich and controversial personality, his life and literary trajectories embody the main historical tendencies of post-war Western intellectual life and deserve to be analyzed in a monograph.

KEYWORDS: Algimantas Mackus, cultural hero, poetic tradition, literary biography.